

ŠIAULIAI XIII A.

1. Šiaulių žemė ir jos centras. Kovos su Kalavijuočių ordinu.
2. Saulės mūšis. Pirmasis Šiaulių vardo paminėjimas istoriniuose šaltiniuose.
3. Karalienė Morta ir jos ryšys su Šiauliais.

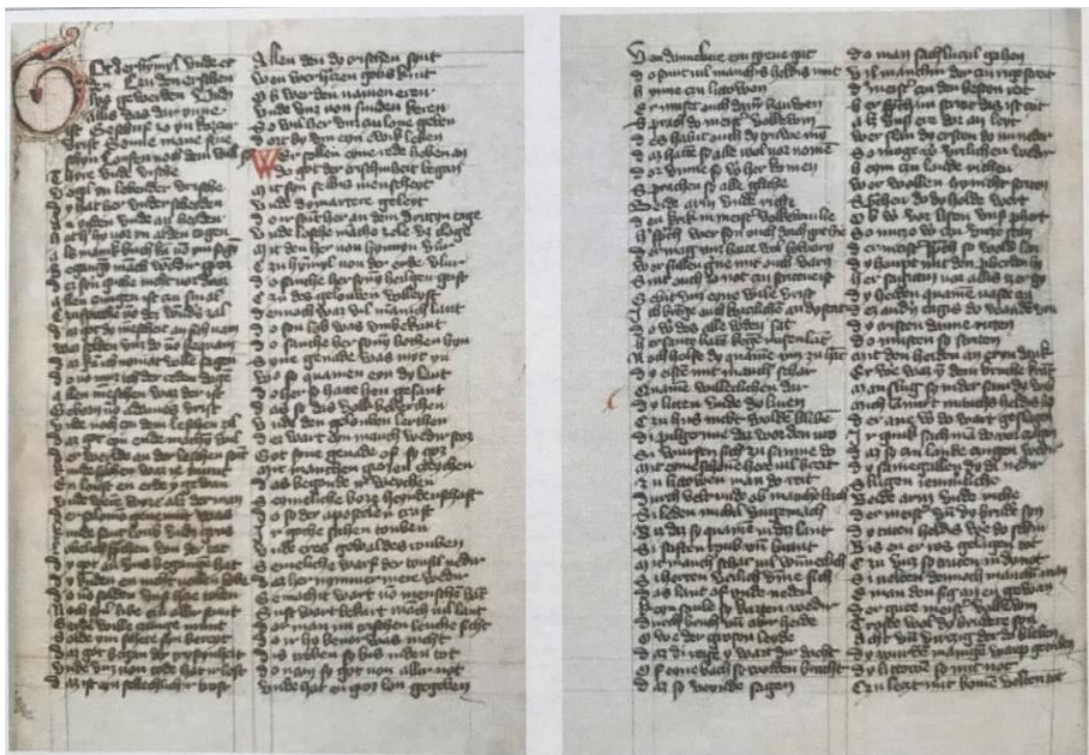
Šiaulių žemė ir jos centras. Kovos su Kalavijuočių ordinu. Rašytinių šaltinių duomenimis, XIII a. pr. jau funkcionavo lietuvių žemių konfederacija. Viena tokių buvo Šiaulių žemė, buvusi Žiemgalos kaimynystėje, greta Upytės žemės ir siejama su dabartiniais Šiauliais. Su Šiaulių žeme istorikai sieja kunigaikščius Bulionis. Voluinės metraščio Ipatijaus nuorašas mini 1219 m. Lietuvos ir Haličo-Voluinės kunigaikščių sutartį, kurią iš Lietuvos pusės sudarė keli „vyriausieji kunigaikščiai“ ir keliolika jų sąjungininkų, tarp kurių paminėti ir Šiaulių žemės kunigaikščiai Bulionys – broliai Vismantas, Gedvilas ir Sprudeika.

Kur buvo Šiaulių žemės centras, dar ir šiandien nėra visiškai aišku, tačiau sutariama, kad greičiausiai tai buvo šiandieniniai Šiauliai. Šiaulių, kaip gyvenvietės pradžia negali būti nusakyta vienu istoriniu įvykiu ar konkrečia archeologine vietoje. Šiandieninio miesto teritorijoje jau nuo seno gyveno žmonės. Apie hipotetines Šiaulių pradžios vietas liudija archeologinės vietovės ir legendos. Štai „Buleinės“ legenda teigia, kad Buleine yra vadinama Šiaulių miesto centrinės dalies vieta, kur šiuo metu stovi katedra. Šis vietovardis kildinamas iš kunigaikščių Bulionių. Kaip miesto pradžia taip pat įvardijamos mieste ir šalia jo esančios archeologinės vietovės – Žuvininkų piliakalnis, Salduvės kalnu vadinamas, su gyvenvieta, Lepšių senkapiai, Gluosnių-Varpo gatvių sankryžoje esantys senkapiai, Vaisių g. kapinynas, kalva Šiaulių senosiose kapinėse. Pasakojama, kad XIX a. ten kasant kapus buvo randama archeologinių radinių, kurie kartu su archeologinių kasinėjimų medžiaga liudija pakankamai didelį tuometinių gyventojų tankį šiandieninio miesto centrinėje dalyje. Tai leidžia manyti, kad Šiauliai galėjo būti šios žemės centras.

Saulės mūšis. Pirmasis Šiaulių vardo paminėjimas istoriniuose šaltiniuose. Nuo IX a. Rytų Pabaltijo regionui dažnai grasė vikingai, o XI–XIII a. pasirodė vokiečių pirklių ir riterių, kurie, apsistoję Dauguvos žiotyse ir ten įkūrę Kalavijuočių ordiną, pradėjo lyvių, kuršių ir žiemgalių genčių žemių užkariavimą. Šiai invazijai vadovavo Romos popiežiaus kurija. Šiaulių žemė suvaidino svarbų vaidmenį, atremiant Livonijos puolimus XIII–XIV a. Garsiausias mūšis, sietinas su Šiaulių žeme ir Šiauliais – Saulės mūšis. Pagal labiausiai pagrįstą hipotezę, mūšis vyko į šiaurę nuo Šiaulių – Mūšos ir Tautinio santakoje. Eiliuotoje Livonijos kronikoje (žr. 1 iliustr.) rašoma, kad mūšis įvyko, kalavijuočiams grįžtant nuo *Soule*¹, o Hermano Vartbergės kronika mini, kad mūšis vyko *in terram Sauleorum*. Popiežius Grigalius IX 1236 m. vasario 19 d. paskelbė kryžiaus žygį prieš Lietuvą. Tuo pasinaudojęs Kalavijuočių ordinas, vadovaujamas magistro Folkvino, tuo metu turėjęs sunkumų dėl sumažėjusių pajamų ir karinių pajėgų stygiaus, remiamas iš Vokietijos atvykusių kryžininkų ir Pskovo karių, suorganizavo žygį į Žemaitiją. Magistro kariuomenėje buvo apie 3 000 karių. 1236 m. rugsėjo mėn. viduryje kryžininkai netikėtai įsiveržė į Žemaitiją ir patraukė plėsti ir niokoti krašto. Per Saulės žemę grįžtančiai kariuomenei rugsėjo 21 d. kelią pastojo žemaičių būrys. Kryžininkai, ypač sunkiai šarvuoti riteriai iš Vokietijos, nenorėjo kautis pelkėtoje vietoje. Kitą dieną atvyko pagrindinės lietuvių pajėgos, vadovaujamos kunigaikščio Vykinto, ir puolė priešą. Mūšyje dalyvavo ir Šiaulių

¹ *Mindaugo knyga: istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*, parengė D. Antanavičius, D. Baronas, A. Dubonis, R. Petrauskas, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 191–196, 234–235, 244–246, 287–291, 299–300. Fragmentą apie Saulės mūšį iš senosios vokiečių kalbos vertė Pr. Žadeikis, tikslino R. Petrauskas.

žemės kariai, vedami kunigaikščio Vismanto. Lengvai ginkluoti, kalavijuočių vadovaujami, vietiniai Livonijos kariai pabėgo iš mūšio lauko, o sunkiai ginkluoti riteriai, įskaitant magistrą Folkviną ir 48 Ordino riterius, buvo išžudyti. Po šio mūšio Kalavijuočių ordinas nebeatsigavo ir 1237 m. tapo autonomine Kryžiuočių ordino šaka – Livonijos ordinu.

1. Fragmentas iš Eiliuotosios Livonijos kronikos Heidelbergo nuorašo. Heidelbergo universiteto biblioteka

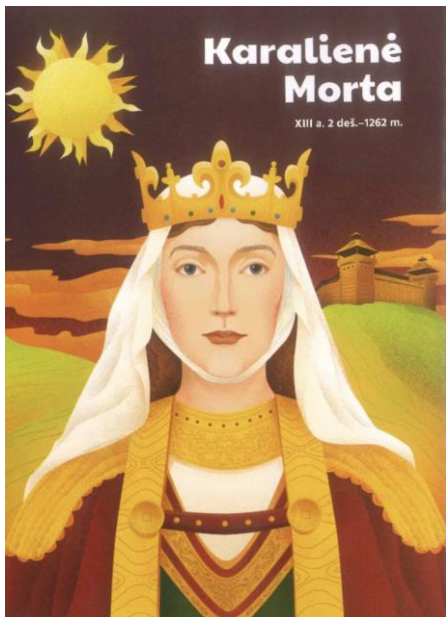
<p><i>Kein soule sie karten wider Durch bruch und uber heide O we der grosen leide Das die reise ie wart bedacht</i></p>	<p><i>Kai nuo Saulės emė grįžti Per raistus ir per dykynes, Vai, koks sielvartas ištiko – Nieks to žygyje nelaukė</i></p>
--	---

Eiliuotoji Livonijos kronika laikoma pirmuoju istoriniu šaltiniu, kuriame paminėti Šiauliai. Dėl joje sutinkamo ryškaus šlekiavimo – s, z, š, ž maišymo – galime daryti prielaidą, kad *Soule* galėjo būti tarminė forma, žodžio šaknis nuo Šiauliai. Šiauliai ir Šiaulių žemė net 3 kartus minimi ir Hermanno Vartbergės kronikoje: *terram Sauleorum*, 1236 m.; *terram Sauliam*, 1348 m.; *in Saulia* 1358 m. Kalbininko Aleksandro Vanago nuomone, „Šiaulių vardo kilmė nėra visiškai aiški. Greičiausiai tai asmenvardinės kilmės vietovardis, susidaręs iš asmenvardžio, dabar populiarios (per 160 šeimų) pavardės Šiaulys daugiskaitos – šiauliai: „kas moka šaudyti, medžiotojai; šautuvais ginkluoti žmonės, kariai“. Tokia gyvenamųjų vietų vardų daryba lietuvių kalbai ypač būdinga.“²

Karalienė Morta ir jos ryšys su Šiauliais. Šiaulių žemė besiformuojančioje Lietuvos valstybėje užėmė svarbią vietą. Išskirtinį vaidmenį kuriant valstybę vaidino kunigaikštis Mindaugas, jėga vienijęs žemes, 1249 m. sukėlęs vidaus karą, 1254 m. pasibaigusį visiška jo pergale. Šio karo aukomis

² Vanagas A. *Lietuvos miestų vardai*, Vilnius, 2006, p. 234.

tapo ir Šiaulių žemės kunigaikščiai Bulionys. 1251 m. Mindaugas apsikrikštijo, taip užsitikrindamas Vokiečių ordino Livonijos šakos palaikymą. Lietuva buvo paskelbta katalikiška Lietuvos karalyste. 1253 m. liepos 6-ąją Mindaugas ir jo žmona Morta (žr. 2 iliustr.) buvo vainikuoti Lietuvos karaliumi ir karaliene. Mindaugas buvo pirmasis ir vienintelis Lietuvos karalius krikščionis, nors vėliau, 1261 m., nuo krikščionybės ir atsimetė. Mindaugo žmona Morta, Lietuvos karalienė 1253–1262 m., aktyvi jo sąjungos su kryžiuočiais ir katalikiškos Lietuvos orientacijos šalininkė, siejama su Šiaulių žemės valdytojais Bulioniais. Voluinės metraštis patvirtina faktą, kad Morta buvo vieno iš Mindaugo nužudytų kunigaikščių Bulionių – Vismanto – žmona, tad yra įmanoma, kad ji galėjo kurį laiką gyventi dabartinių Šiaulių apylinkėse.

2. Karalienė Morta. Dail. Reda Tomingas.

Iš: *Šiaulių herojai*, sud. Ulinskytė-Balzienė V., Kupscytė S., Ruškys Ž., Šiauliai, p. 6.

ŠIAULIAI XIV A.

1. Kovos su Kryžiuočių ordinu.

Duomenų apie Šiaulius ir Šiaulių žemę XIV a. yra itin mažai. Kaip jau minėta, Šiauliai pirmą kartą istoriniuose šaltiniuose paminėti Saulės mūšio, vykusio 1236 m. kontekste, o Šiaulių žemė pirmą kartą paminėta 1254 m. Žiemgalos žemių dalybų sutartyje (žr. 3 iliustr). Šaltinių fragmetiškumas ir archeologinių tyrimų stoka trukdo patikslinti Šiaulių žemės ribas ir lokalizuoti svarbesnius jos centrus. Apytikslės Šiaulių žemės ribos nustatomos, remiantis archeologinių tyrimų medžiaga ir vietovardžiais. Kaip galima spėti iš archeologinių paminklų išsidėstymo, Šiaulių žemė greičiausiai buvo Žiemgalos kaimynystėje, greta Upytės žemės. Manoma, kad Šiaulių žemė apėmė dabartinio Šiaulių rajono rytinę dalį ir, greičiausiai, gretimo Radviliškio rajono šiaurės vakarinę dalį. Šiaulių žemė, arba bent žemaičių gyventi plotai, šiaurėje siekė Mūšą, rytuose – Stačiūnų kaimą Pakruojo rajone, pietryčiuose – Grinkiškį Radviliškio rajone. Vakaruose tarp Kužių apylinkių ir Kuršėnų buvo rečiau gyventas ruožas, kuris, matyt, skyrė Šiaulių žemę.

3. Šiaulių žemė paminėta 1254 m. Žiemgalos žemių dalybų sutartyje. Dokumente nurodoma, kad Rytų Žiemgalos Upmalės („Opemele“) ribos siekia Upytės („Opiten“) ir Šiaulių („Saulen“) žemes.

Ant pergamento išlikę sutarties liudininkų antspaudai: iš kairės pirmas – Rygos kapitulos, antras – Vokiečių ordino magistro, trečias – Rygos dominikonų ordino, ketvirtas – Daugavrygos (Diunamundės) vienuolyno abato.

Latvijos valstybės istorijos archyvas

XIII a. kuriantis Žemaičių žemių konfederacijai ir Lietuvos valstybei, Šiaulių žemė buvo reikšmingas struktūrinis vienetas. XIII a. vid. Mindaugui pašalinus Šiaulių kunigaikščius, didysis kunigaikštis ir Šiaulių žemės diduomenė pasiekė kompromisą, kuris Šiaulių didikams garantavo plačią autonomiją.

Šiaulių žemė suvaidino svarbų vaidmenį atremiant Livonijos puolimus XIII–XIV a.

Sistemingi Šiaurės Lietuvos pilių puldinėjimai XIV a. rodo, kad prieš juos galėjo būti sukurta gynybinė sistema. Tikėtinas Šiaulių žemės centras – šiandieniai Šiauliai – iš kelių pusių apsupti pelkėmis buvo tinkami gynybai. Natūralios gamtos kliūtys padėjo ne tik Šiauliams, bet ir papildė savotišką Šiaulių žemės gynybinę sistemą, kurią sudarė atitinkamu atstumu vienas nuo kito ir nuo centro Šiauliuose išsidėstę piliakalniai: Jurgaičių (Kryžių kalnas), Luponių (Raganų kalnas), Žuvininkų (Salduvės kalnas), Bubių, Normančių. 1348–1358 m. įvykiai rodo, kad Šiaulių žemė tuo metu buvo savarankiška. Iki 1348 m. ji net nedalyvavo žemaičių kovoje prieš vokiečių ordiną, o nuo Livonijos atsipirkinėjo kontribucijomis. Šitokią šiauliečių poziciją galėjo lemti ne viena priežastis. Visų pirma, į jų žemę pasitraukė dalis žiemgalių ir kuršių, kurie atsipirkinėjimais galėjo gelbėtis nuo kaimynystėje likusio Livonijos ordino. Antra, šiauliečių padėtį galėjo pabloginti 1329 m. į Žemaitiją surengtas didžiulis Čekijos karaliaus ir kryžiuočių žygis, kurio metu ji labai nukentėjo ir dėl to kreipėsi pagalbos į Didįjį kunigaikštį ir 1348 m. vasario viduryje užpuolė Livonijos ordino kariuomenę, kuri, nusiaubusi Šiaurės Žemaitiją, traukė namo per Šiaulių žemę. Šie veiksmai šiauliečiams brangiai kainavo. Keršydamas Livonijos magistras jau 1348 m. kovo pradžioje surengė atsakomąjį žygį, kurio metu sugriovė 4 arčiausiai Livonijos pasienio buvusias Šiaulių žemės pilis: „Kulen“ pilį Jurgaičių piliakalnyje, „Businne“ pilį Peleniškių piliakalnyje, „Dobissen“ pilį Bubių piliakalnyje, „Ceila“ (Zeila) pilį Selenių piliakalnyje. Galiausiai, 1358 m. vėl buvo įsiveržta į Šiaulių

žemę ir sugriauta tuomet jau buvusi atstatyta „Dobissen“ (Dubysos) pilis Bubių piliakalnyje, kuri Šiaulių žemėje buvo stipriausia. 1348 ir 1358 m. įvykiai minimi Hermanno Vartbergės kronikoje, o 1358 m. įrašas apie Šiaulių žemėje sugriautą Dubysos pilį yra paskutinis kronikų įrašas apie Šiaulius. Dažnas Dubysos pilies puldinėjimas XIV a. rodo, kad ji galėjo būti ir svarbus strateginis bei administracinis Šiaulių žemės centras. Tik XV a. situacija keitėsi, kai iškildavo centrai prie svarbių kelių sankryžų. Kaip tik XV a. sustiprėja svarbių kelių sankryžoje buvę Šiauliai, kaip Žemaičių seniūnijos Šiaulių valsčiaus centras, kildinamas tiesiogiai iš Šiaulių žemės.

Šiaulių žemė neminama ir Žemaičių bei Vokiečių ordino 1390 m. sutartyje, kurioje išvardijami Žemaičių žemių atstovai. Vis dėlto, vėlesnis Šiaulių valsčiaus egzistavimas rodo, kad šiauliečiai prieš Livonijos ordiną atsilaikė. Ir archeologiniai duomenys rodo, kad ir sunkiausiais XIV a. dešimtmečiais Šiaulių apylinkės buvo apgyvendintos. Šiaulių žemė išliko, tačiau ji neužėmė svarbios vietos, kaip kitos žemės. Veikiausiai todėl, Žemaičių krikšto metu (1413–1421) Šiauliuose nebuvo įsteigta parapija.

ŠIAULIAI XV A.

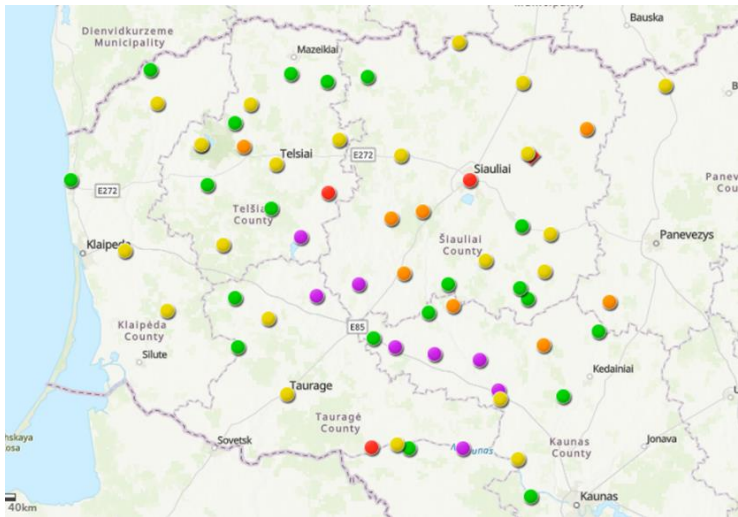
- 1. Parapijos įkūrimas Šiauliuose ir pirmosios katalikų bažnyčios statyba.**
- 2. Christianizacijos procesas, krašto raidos posūkis Vakarų civilizacijos link.**

Vienas svarbiausių XV a. Šiaulių istorijos įvykių – Šiaulių parapijos įkūrimas – rodo, kad Šiauliai buvo labai svarbi Žemaitijos gyvenvietė. Pirmoji bažnyčia Šiauliuose pastatyta apie 1445 m., tad, matyt, panašiu metu turėjo būti įkurta ir parapija. Kaip žinoma, po Žemaitijos krikšto, įvykusio 1413 m., pirmosios parapijos buvo įkurtos Veliuonoje, Kražiuose, Varniuose ir kitose Pietvakarių Žemaitijos vietovėse. Šiaulių parapijos įsteigimas, istoriko Mangirdo Bumblausko teigimu, žymi plačiosios konversijos pradžią Žemaitijoje, nes Šiaulių parapija buvo pirmoji parapija Žemaitijoje, įsteigta po parapijų steigimo XV a. pradžioje³. Atkreiptinas dėmesys, jog po pirmųjų parapijų įsteigimo pirmoji parapija įsteigta ne kažkur šalia pirmųjų parapijų, o labai toli nuo jų. Vadinasi, Šiauliai ir Šiaulių žemė tuo metu buvo svarbi Žemaitijos dalis, be to, tuo pats Šiaulių parapijos įsteigimas tampa išskirtinis kitų Žemaitijos parapijų įsteigimo atžvilgiu. Tačiau, nors Šiaulių parapija buvo įsteigta labai anksti, arti Šiaulių parapijos kitos parapijos steigtos labai vėlai (žr. 4 iliustr.). Šis faktas Šiaulių regioną visame Žemaitijos christianizacijos kontekste taip pat labai išskiria iš kitų regionų. Nors Šiaulių parapijos įkūrimas žymi plačiosios konversijos pradžią Žemaitijoje, tačiau labai tikėtina, kad XV a. I p. buvo įkurtos Luokės, Kelmės ir Veliuonos parapijos, tad klausimas, ar Šiaulių bažnyčia ir parapija buvo pirmoji po pirmųjų, lieka atviras ir neatsakytas. Bet kokių atveju, net jeigu Luokės, Kelmės ir Veliuonos bažnyčios buvo pastatytos anksčiau, nei Šiaulių, Šiaulių bažnyčia ir parapija buvo įkurta santykinai toli nuo visų kitų ankstyvųjų Žemaitijos parapijų.

Pasak legendų, Šiaulių bažnyčia buvo įkurta ypatingoje vietoje. Padavimauose pasakojama, kad vietoje, kur apie 1445 m. Žemaičių seniūnas Mykolas Kęsgaila pastatė Šiauliuose medinę bažnyčią, ošė ąžuolynas.

---

³ Bumblauskas A., Bumblauskas M. *Žemaitijos krikštas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018, p. 158, 180.

4. Šiaulių parapija Žemaitijos christianizacijos procese.

Žemėlapis sudarytas remiantis: Bumblauskas A., Bumblauskas M. *Žemaitijos krikštas*. Vilnius, 2018. Violetinė spalva – pirmosios bažnyčios Žemaitijoje, raudona – bažnyčios, pastatytos XV a. I p., oranžinė – bažnyčios, pastatytos XV a. II p., geltona spalva – bažnyčios, pastatytos XVI a. I p., žalia spalva – bažnyčios, pastatytos XVI a. II p.

Ten senovės lietuviai garbino savo dievus. Tame šventmiškyje buvo atrastas visas lobis keistų, pagoniškų daiktų, kurių vienas padarytas iš aukso, vaizdavo susirangiusį žaltį su žmogaus galva. Istoriko Edvardo Gudavičiaus teigimu, vieta, kur buvo pastatyta bažnyčia, vadinta Buleine. Šis pavadinimas galėjo kilti nuo Šiaulių žemės kunigaikščių Bulionių giminės vardo. Be to, istoriko teigimu, Šiaulių bažnyčios vieta galėjo būti Šiaulių žemės centras.⁴ Istoriko, muziejininko B. Tarvydo nuomone, Šiaulių bažnyčios vieta buvo tarp trijų kapinynų, buvusių Varpo-Gluosnių gatvių sankryžoje, Vilniaus gatvėje ir Lepšiuose. B. Tarvydo teigimu, kapinynai tuo pačiu buvo ir šventvietės (autorius juos vadina romuvomis), kurios nunyko pastačius bažnyčią ir jos šventoriuje įkūrus naujas kapines (naująją romuvą)⁵.

5. Šventmiškis. Dail. Virginija Baranauskienė, 1987 m.
Šiaulių „Aušros“ muziejus

⁴ Gudavičius E. Šiaulių žemė ir jos vieta Lietuvos valstybėje XIII–XIV a., *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*, ats. red. L. Mulevičius. Šiauliai, 1991, p. 13.

⁵ Tarvydas B. *Šiaulių bažnyčios kronika*. Mašinraštis, 1970. ŠAM A, f. 24, ap. 1, b. 1, l. 2.

ŠIAULIAI XVI A.

1. Pirmasis Šiaulių pažymėjimas žemėlapyje.
2. Šiaulių ekonomijos įsteigimas.

XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) istorijoje vadinamas aukso amžiumi, kurį lydėjo svarbūs ekonominiai, politiniai, kultūriniai pokyčiai. Livonija tapo LDK dalimi, o 1569 m. sudarius Liublino uniją, LDK susijungė su Lenkijos karalyste ir tapo Abiejų Tautų Respublika (toliau – ATR). Lemtingų pasekmių turėjo Livonijos karas (1558–1583). XVI a. vyko administracinė-teisinė ir valakų žemės reformos, pertvarkyta kariuomenė, kito visuomenės socialiniai santykiai bei etnokonfesinė sandara. Išleidus 1529 m., 1566 m. ir 1588 m. Statutus buvo kodifikuota teisė. Visi šie pokyčiai turėjo didesnių arba mažesnių padarinių ir Šiaulių istorijai. Išskirsime tik aktualiausius XVI a. istorijos įvykius, nulėmusius Šiaulių plėtrą ir miesto reikšmės išaugimą visos valstybės mastu.

Pirmasis Šiaulių pažymėjimas žemėlapyje. XIII–XIV a. šaltiniuose jau buvo minima Šiaulių žemė, kuri XV a., vykstant pertvarkoms, tapo Šiaulių valsčiumi, o jo administracinis centras įsikūrė Šiaulių dvare. Istorikas Zigmantas Kiaupa teigė, kad po 1524 m. Šiauliai vykdė administracinio ir ekonominio centro funkcijas, buvo ne tik valsčiaus, tačiau taip pat parapijos centras, prekybos ir amatų susitelkimo vieta.⁶ Tikėtina, kad Šiaulių reikšmės išaugimą rodė ir pirmasis žinomas jų pažymėjimas 1555 m. Europos žemėlapyje, kurio autorius vokiečių kartografas Kasparas Vopelis (žr. 6 iliustr.).

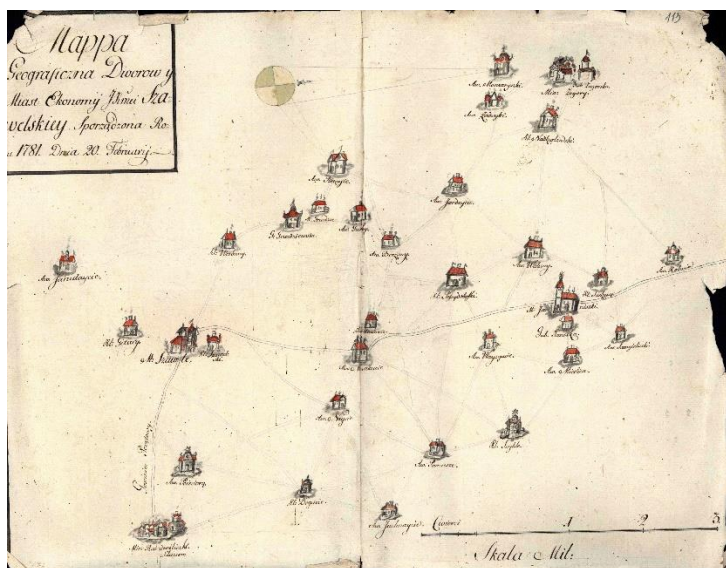
6. Europos žemėlapis, kuriame pažymėti Šiauliai (lot. Sovli). Tai pirmasis žinomas Šiaulių pažymėjimas Europos žemėlapyje. Autorius Kasparas Vopelis (Caspar Vopel, 1555 m.)
Prancūzijos nacionalinė biblioteka (Bibliothèque nationale de France)

Šiaulių ekonomijos įsteigimas. Kitas itin aktualus XVI a. Šiaulių istorijos aspektas yra siejamas su žemėvaldos pokyčiais. Žinoma, kad XVI a. Žygimantas Senasis ir Žygimantas Augustas pradėjo reformuoti valstybės dvarų ir valsčių ūkį. Šie pertvarkymai apibendrintai vadinami valakų reforma, kurios metu buvo atliktas itin reikšmingas, didelis žemėvaldos ir žemėtvarkos patikrinimas, pertvarkymas. Valakų reforma pradėta gana anksti – 1557 m. ir tęsėsi bemaž dvidešimt metų. Jos metu žemė pradėta suvokti kaip svarbi ūkio plėtros dalis ir pajamų šaltinis. Ši reforma stimuliuo

⁶ Kiaupa Z. *Šiauliai XV-XVIII a.: Lietuvos mažųjų miestų raidos problemos*. Daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvos istorijos institutas. Vilnius, 1993, p. 21–22.

ekonomikos augimą, tačiau galutinai įbaudžiavino valstiečius. Po Valakų reformos įgyvendinimo Šiaulių ekonomijos valstiečiai buvo pervesti į činšininkus, kai tuo tarpu dauguma privačių dvarų pavaldinių ėjo lažą, o tai visgi lengvino jų socialinę ir ekonominę padėtį. Įdomu, kad Gardino ekonomijos valstiečiams činčas pradėtas įvedinėti tik nuo 1639 m.⁷ Taigi šios reformos pasekmės buvo jaučiamos ilgą laiką ir pasiekė visą LDK teritoriją.

Aptariamuoju laikotarpiu žemėvaldos struktūrą sudarė trys pagrindiniai tipai: valstybinė, bajoriškoji ir bažnytinė. Valstybinė žemėvalda buvo skirstoma į tris grupes iš kurių Šiauliams aktuali pirmoji – ekonomija. „Karališkosios“ arba „stalo“ ekonomijos pajamos tiesiogiai buvo skirtos valdovo asmeninėms reikmėms, išlaidoms ir dvaro išlaikymui. LDK ekonomijos įsteigtos XVI a. 1589 m. ATR seimas LDK įsteigė šešias ekonomijas – Šiaulių, Alytaus, Bresto, Gardino, Kobryno (Kobryno) ir Mogiliavo⁸. Taigi, dabartinėje Lietuvos teritorijoje veikė tik dvi ekonomijos – Šiaulių ir Alytaus. Istorikė Rita Regina Trimonienė išskyrė, kad tuo metu ekonomijos buvo pats didžiausias bei turtingiausias karališkųjų valdų masyvas kunigaikštystėje. Šiaulių ekonomija faktiškai susikūrė Šiaulių valsčiaus pagrindu ir ją sudarė – Šiaulių, Žagarės, Jonišio, Radviliškio ir Gruzdzlių miestai bei miesteliai su dvarais (žr. 7 iliustr.). XVI a. pabaigoje Šiauliuose gyveno daugiau nei 1000 žmonių, tai buvo vienas didžiausių ekonomijos centrų. Tiesa, Šiaulių ekonomija pilnai funkcionuoti pradėjo tik XVII a. Žinoma, kad XVII a. pr. ekonomija suskirstyta į teritorinius-administracinius vienetus – traktus, kurie skirstyti į vaitijas. O nuo XVIII a. į gubernijas ir raktus. Šiaulių ekonomijoje daugiausiai gyveno lietuvių (žemaičių), tačiau taip pat aptinkama latvių, žydų, romų, bajorų tarpe žinomi lenkai, rusėnai, vokiečiai⁹. Pirmasis Šiaulių ekonomijos valdytojas buvo Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, vėliau – Jeronimas Valavičius.

7. Šiaulių ekonomijos planas, 1781 m.

Ukrainos valstybės istorijos archyvas Lvive (Центральний державний історичний архів України у місті Львові)

⁷ Trimonienė R. R. Vietos bendruomenės ir valdžios komunikacijos problemos XVII a. antrojoje pusėje (pagal Šiaulių ekonomijos pavyzdį). *Acta historica universitatis Klaipedensis: The unknown land of Žemaitija: the 13th to the 18th centuries = Žemaitija – nežinoma žemė: XIII-XVIII amžiai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2019, p. 199.

⁸ Sliesoriūnas G. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588 – 1733 metais), *Lietuvos istorija*, t. 6. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 104, 185.

⁹ Trimonienė, R. R. Vietos bendruomenės... p. 195, 198, 200.

Lietuvos didysis kunigaikštis ekonomijas nuomodavo arba įkeisdavo įvairiems pareigūnams, didikams. Aleksandras Liudvikas Radvila Šiaulių ekonomiją nuomojosi 1641–1654 m., Albertas Stanislovas Radvila – 1654–1656 m., po jo Aleksandro Liudviko sūnus Mykolas Kazimieras Radvila – 1656–1661 m. Sapiegos ekonomiją perėmė 1661–1679 m. 1661–1665 m. Povilas Jonas Sapiega, tada paeiliui Kazimieras Jonas Povilas ir Benediktas Povilas Sapiegos. 1679 m. ATR Seimo įpareigotas valdovas Jonas Sobieskis išpirko Šiaulių ekonomijos valdas ir jų nebenuomojo. Situacija pasikeitė XVIII a. Taigi Šiaulių ekonomiją valdė tokių visuomeniniam, politiniam ir ekonominiam elitui priskiriamų giminių, kaip Radvilos, Valavičiai, Sapiegos atstovai. Ekonomijų valdytojai skirdavo administraciją, kuri tiesiogiai ir rūpindavosi ekonomija. Žinomos ekonomo (administratoriaus), viceekonomo (viceadministratoriaus), vietininko pareigybės. Administracijai talkindavo raštininkas¹⁰. Tikėtina, kad šie pareigūnai sudarė Šiaulių ekonomijos elitą. XVI a. Šiauliai po truputį augo, o įsteigus „karališkąją“ ekonomiją ir Šiauliams tapus jos centru, susidarė sąlygos miestui augti, plėtotis, didėjo jo svarba visos LDK mastu. Šiauliai tapo karališku miestu. Kartu susidarė tam tikra bendruomenė, kurios atstovų veikla, reikšmė prisidėjo prie Šiaulių plėtros.

ŠIAULIAI XVII A.

1. **Mūrinės bažnyčios statyba.**
2. **Kunigas Petras Tarvainis ir „Linksmasis pasveikinimas“.**

Mūrinės bažnyčios statyba. XVII a. – svarbus laikotarpis LDK tikėjimo istorijoje. XVII a. iš esmės baigėsi formuotis ir parapijų tinklas, o Reformacijos pakilimo metais prarastas parapijas Katalikų bažnyčia, sulaukusi valdovo Zigmanto Vazos palaikymo, atsikovojo jau pirmaisiais amžiaus dešimtmečiais. XVII a. viduryje nusistovėjęs katalikiškųjų parapijų tinklas nedaug kito iki ATR padalijimų XVIII a.¹¹ Bažnyčios LDK tapo dvasiniais forpostais, skleidusiais krikščionybę. Vienareikšmiškai galime teigti, kad XVII a. siekianti šiandieninė Šiaulių Šv. Petro ir Povilo katedra tiek savo dydžiu, tiek savo svarba visais laikais žymi Šiaulių kaip dvasinio centro reikšmę. Jau XV a. Šiauliai buvo vienas iš katalikybės centrų ir priklausė 1417 m. įsteigta Žemaitijos vyskupijai. Pirmoji Šiaulių bažnyčia, pastatyta XV a. viduryje, buvo medinė, nedidelio tūrio, tikriausiai liaudiškų formų, bet išlaki, nes tilpo trijų tarpinių altorius. Bažnyčia buvo be aukšto varpinės bokšto. Medinė varpinė stovėjo atskirai, prie pat mūrijamos naujos bažnyčios.¹² Senoji bažnyčia stovėjo, kol buvo baigta naujoji. Medinei bažnyčiai gresiant sugriūti, dar 1617 m. buvo pradėta statyti mūrinė bažnyčia, kuriai pasirinkta vieta – turgaus aikštės kampe, nuo senų laikų bažnyčiai priklausiusiame sklype. Naujos mūrinės bažnyčios statybomis rūpinosi Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis (1549–1616), nuo 1572 m. valdęs Šiaulių ekonomiją. Bažnyčios statybą rėmė Žemaitijos seniūnas Jeronimas Valavičius, kurio atmintį liudija iki šių dienų bažnyčioje išlikęs jo jungtinis herbas. Statybos darbais rūpinosi bažnyčios klebonas, Vilniaus akademijos auklėtinis Petras Tarvainis. Mūrinės bažnyčios statybos užsitęsė – Žemaičių vyskupas Jurgis Tiškevičius ją pašventino tik 1634 m. spalio 8 d. Nors bažnyčia buvo iškilmingai pašventinta, joje vyko pamaldos, ji dar nebuvo iki galo baigta. 1644 m. kovo 7 d. karaliaus Vladislovo Vazos rašte pažymima, kad

¹⁰ Ten pat, p. 202–204.

¹¹ Sliesoriūnas G. Lietuvos istorija. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ..., p. 257.

¹² Levandauskas V. Šiaulių Šv. Apaštalo Petro ir Pauliaus bažnyčia: istorija ir architektūra, *Šiaulių katedra: istorija, architektūra, dokumentiniai ir ikonografiniai šaltiniai*, sud: T. Butautis, V. Ulinskytė-Balzienė. Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejus, 2009, p. 16–17.

pastatas dar netinkuotas ir neaptvertas, reikia tvarkyti stogą, langus, lietvamzdžius. XVII a. viduryje bažnyčią ištiko pirmoji neganda. 1655 m. prasidėjo karas su švedais. Šventovė buvo naudojama kovai su okupantais, ji tiko stebėjimui ir signalizavimui. Po karo bažnyčia liko apnykusi, neremontuota, tačiau veikė. 1676 m. vasario 23 d. vizitacijos akte minima, kad bažnyčios stogas netaisomas, kiauras. Bažnyčios remontą organizavo Marijonas Kazimieras Liauksimas. Apie XVII a. 8 deš. bažnyčios bokšte buvo įtaisytas mechaninis laikrodis ir skirtas fondas jam prižiūrėti.¹³ Kaip atrodė bažnyčios laikrodis galima pamatyti 1868–1869 m. Alfredo Römerio piešinyje (žr. 8 iliustr.). Jame matyti, kad laikrodis buvo įrengtas penkto tarpsnio viduryje, po arkine anga. Deja, po 1880 m. gaisro laikrodis nebeatstatytas, o archeologinių kasinėjimų metu rastas tik jo fragmentas (žr. 9 iliustr.).

XVIII a. bažnyčią niokojo karai ir kitos negandos, ji buvo remontuota. O po Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų ir pati bažnyčia iš dalies prarado savo pirmąjį vaizdą, kokį užfiksavo dailininkas Napoleonas Orda 1875 m. (žr. 10 iliustr.) Vis dėlto, iki šių dienų XVII a. statyta Šiaulių Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus katedra – dvasinis centras, seniausias ir vienas iš ryškiausių statinių, formavusių ir vis dar formuojančių pagrindinės miesto – Prisikėlimo – aikštės siluetą, jos urbanistinę raidą. Ir šiandien nepaisant kuriuo keliu važiuosime link Šiaulių – ar iš Klaipėdos, ar iš Kauno, ar iš Kryžkalnio, ar nuo Rygos – Šiaulių katedra šviečia iš tolo.

8. Šiaulių bažnyčios bokštas. Dail. Alfredas Römeris, XIX a. 7 deš.
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka.

9. Geležinio dantračio fragmentas – laikrodžio pagrindinės krumplinės pavaros dalis. Spėjama, kad tai XVII a. šaltiniuose minimo ir XIX a. piešiniuose užfiksuoto mechaninio Šiaulių bažnyčios bokšto laikrodžio fragmentas. Rastas 1999 m. prie Šiaulių Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus katedros per archeologinius kasinėjimus. Šiaulių „Aušros“ muziejus

¹³ Ten pat., p. 18–20, 38.

10. Šiaulių bažnyčia su senuoju renesansiniu bokštu. Dail. Napoleonas Orda, 1875.

Kunigas Petras Tarvainis ir „Linksmasis pasveikinimas“. Kitas itin reikšmingas XVII a. Šiaulių istorijos aspektas sietinas su jau minėtu kunigu Petru Tarvainiu. Žinoma, kad kunigas P. Tarvainis ne tik puikiai gebėjo administruoti jam paskirtą parapiją, kartais įsiveldamas net į aršias kovas tiek su miestiečiais, tiek su bajorais dėl bažnyčiai priklausančių valdų ir turto, bet ir paliko itin reikšmingą literatūrinį kūrinį pavadinimu „Linksmasis pasveikinimas“ (lenk. *Przywitanie wesole*). Pasveikinimas sukurtas bažnyčios konsekracijos proga ir skirtas Žemaitijos vyskupui Jurgiui Tiškevičiui. „Linksmasis pasveikinimas“ yra priskiriamas panegirikai priskirtinai poezijos formai. Jis buvo sukurtas Šiauliuose ir turėjo įamžinti svarbų parapijai įvykį. Šis kūrinys svarbus tuo, jog jo paskutinės keturiolika eilučių yra parašytos lietuvių kalba (žr. 11 iliustr.)¹⁴. Tai ne tik retas reiškinys tuo metu,¹⁵ tačiau kaip teigia senosios literatūros tyrinėtoja Eugenija Ulčinaitė, tai buvo pirmas silabinio eilavimo pavyzdys lietuvių literatūroje¹⁶.

Fragmentas iš Petro Tarvainio kūrinio „Linksmasis pasveikinimas“

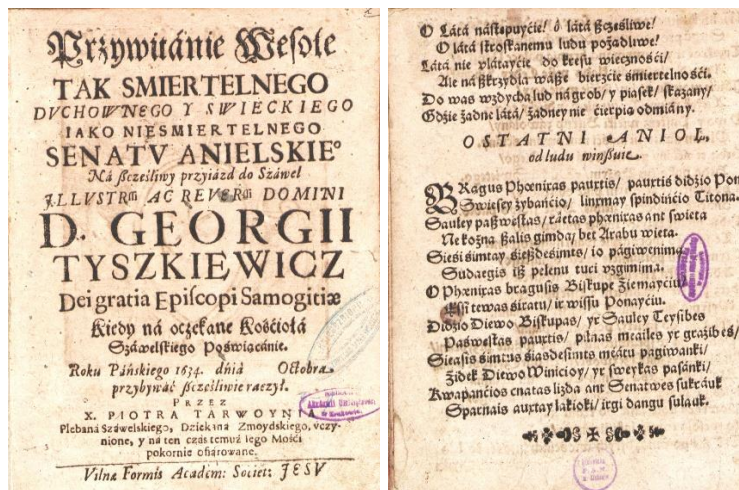
*Brangus Feniksas paukštis, paukštis didžio Pono,
Šviesiai žibančio, linksmi spindinčio Titono.
Sauli pašvęstas, retas Feniksas ant sviesto;
Ne kožna šalis gimdo, bet Arabų vieta.
Šeši šimtai šešiasdešimt jo pagyvenimo,
Sudegęs iš pelenų turi užgimimą.
O Feniksas brangusis, Vyskups Žemaičių,
Esi tėvas siratų ir visų ponaičių,
Didžio Dievo Vyskupas ir saulei teisybės
Pašvęstas paukštis, pilnas meilės ir gražybės.
Šeši šimtai šešiasdešimt metų pagyvenki,
Žydek Dievo vynyčioj ir sveikas pasenki,
Kvepiančios cnotos lizdą ant senatvės sukrauk,
Sparnais aukštai lakioki irgi dangų sulauk.*

Vertė Rita Regina Trimonienė

¹⁴ Trimonienė R. R. Petro Tarvainio „Linksmasis pasveikinimas“ ir Šiaulių Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčia, *Šiaulių katedra: istorija, architektūra, dokumentiniai ir ikonografiniai šaltiniai*, sud: T. Butautis, V. Ulinskytė-Balzienė. Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejus, 2009, p. 44–45.

¹⁵ Tai nebuvo vienintelis to meto kūrinys lietuvių kalba. Žinoma, kad apie XVII a. pabaigą arba XVIII a. pradžią mieste gyveno greičiausiai misionierių vienuolis, kuris paliko puikius lietuviškus pamokslus. Jie yra saugomi Vilniaus universiteto bibliotekoje ir yra publikuoti. Plačiau: *Contiones Lituanae: XVIII a. pradžios pamokslai*, Vilnius: Žara, 2008.

¹⁶ Ulčinaitė E., Jovaišas A., *Lietuvių literatūros istorija. XIII–XVIII amžiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 256.

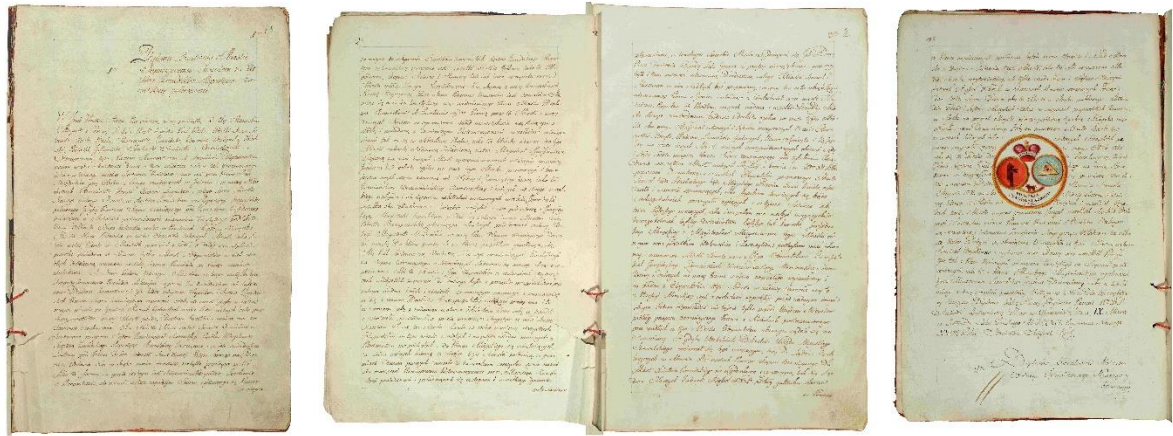
11. Petro Tarvainio knygelė „Linksmas pasveikinimas“, išleista Vilniuje 1634 m. Lenkijos mokslų akademijos biblioteka Krokuvoje (Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie)

ŠIAULIAI XVIII a.

1. Šiaulių savivaldos teisių atnaujinimo privilegija.
2. Antano Tyzenhauzo valdymas ir reformos Šiauliuose. Miesto plano ir architektūros pokyčiai.
3. Šiaulių reparticijos įkūrimas. Šiauliai tampa administraciniu, teisminiu Žemaitijos centru.
4. 1794 m. Tado Kosčiuškos sukilimas. Sukilimo pradžia Šiauliuose.

Šiaulių savivaldos teisių atnaujinimo privilegija. Ryškiausias XVIII a. Šiaulių įvykis – Abiejų Tautų Respublikos valdovo miestui suteikta savivaldos privilegija, kurios Šiauliams teko ilgai laukti. Priklausymas karališkajai valdai – Šiaulių ekonomijai – kiek pristabdė Šiaulių virsmą laisvuju miestu. Nors Šiauliai atliko visas miesto funkcijas, tačiau tai, kad priklausė Šiaulių ekonomijos administracijai, varžė miesto savarankiškumą. Tiesa, santykiai su Šiaulių ekonomija buvo grįsti miesto nuostatais, tad ekonomija negalėjo peržengti nustatytų ribų. Iki 1713 m. nėra žinių apie miesto savivaldos institucijas. 1713 m. kovo 13 d. miestui suteikta ATR valdovo Augusto II Magdeburgo teisės privilegija, kuri nebuvo įgyvendinta, Šiauliuose nebuvo įsteigtas magistratas. 1791 m. balandžio 18 d. priimtas Miestų įstatymas ir Gegužės trečiosios konstitucija nutiesė kelius šiauliečiams siekti savivaldos. 1791 m. lapkričio 9 d. ATR valdovas Stanislovas Augustas Poniatovskis Šiauliams suteikė savivaldos privilegiją, kuri pripažino Šiaulius laisvuju miestu, o jo gyventojus – laisvaisiais žmonėmis (žr. 12 iliustr.). Nuo šiol Šiaulių gyventojai per savo išrinktus atstovus galėjo dalyvauti valstybės politiniame, ekonominiame, socialiniame gyvenime. Miesto reikalus tvarkė šiauliečių išrinktas magistratas, gyventojų ginčus sprendė miesto teismas. Šiauliečiai įgijo žemės nuosavybės teisę, galėjo laisvai verstis amatais, prekyba. Privilegija sudarė sąlygas formotis miestiečių luomui.

12. Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Stanislovo Augusto Poniatovskio privilegija, galutinai patvirtinanti Šiaulių miesto savivaldos teises. Su spalvotu miesto herbu, kurio simboliai: juodas lokys (Žemaitijos kunigaikštystės herbas), Dievo Apvaizdos akis (Ketverių metų seimo simbolis) ir raudonas veršis (Poniatovskių giminės herbas). Šie simboliai Šiaulių herbe išliko iki dabar.

Varšuva. 1791 m. lapkričio 9 d. Privilegijos nuorašas iš Lietuvos Metrikos knygos

Rusijos valstybinis senųjų aktų archyvas (Российский государственный архив древних актов).

Antano Tyzenhauzo valdymas ir reformos Šiauliuose. Miesto plano ir architektūros pokyčiai.

1764 m. Šiaulių ekonomija buvo išpirkta ir sugrąžinta karaliui, o jos valdytoju 1765 m. paskirtas Antanas Tyzenhauzas – Abiejų Tautų Respublikos (ATR) politinis veikėjas, reformatorius, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) rūmų išdininkas (žr. 13 iliustr.). A. Tyzenhauzas buvo Apšvietos epochos žmogus, susipažinęs su naujausiomis to meto filosofų, ekonomistų teorijomis, kuriomis vadovaudamasis, įvairias naujoves siekė išbandyti savo administruojamose valdose Gardino ir Šiaulių ekonomijose. Tapęs karališkosios Šiaulių ekonomijos valdytoju, A. Tyzenhauzas turėjo tikslą padidinti iš ekonomijos gaunamas pajamas, be to, paskatinti amatų vystymąsi, miesto augimą. Jo planuose buvo pramonės įmonių kūrimas, miestiečių gyvenimo pertvarkos. Kadangi Šiaulių ekonomijoje jau buvo išvystyta linininkystė, A. Tyzenhauzas įkūrė linų manufaktūrą. Dirbti pakvietė meistrus iš Šveicarijos, Vokietijos. Manufaktūroje dirbo 82 šiauliečiai. Tačiau būta vienos spragos. Vakarų Europoje tokiose manufaktūrose dirbantys laisvai samdomi darbininkai gaudavo algas, o karališkosiose ekonomijose tai buvo tie patys baudžiauninkai, suvaryti dirbti prievarta. Linų manufaktūra Šiauliuose didelio našumo nepasiekė, o jos produkcija buvo nekokybiška. A. Tyzenhauzo pertvarkos skaudžiai palietė miestiečius ir kitus ekonomijos gyventojus: iš jų buvo atiminėjama žemė palivarkams, iki to laiko mokėję mokesčius, jie buvo priversti eiti lažą, Tai sukėlė didžiulį nepasitenkinimą ir iššaukė 1769 m. įvykusį sukilimą prieš reformas.

Siekdamas priartinti Šiaulius prie Vakarų Europos miestų, A. Tyzenhauzas įgyvendino dar vieną užmojį – pertvarkė miesto išplanavimą. Ankstesnis netaisyklingas Šiaulių miesto planas buvo keičiamas į stačiakampį pagal klasicistinės architektūros principus. Buvo padidinta pagrindinė miesto aikštė, nutiestos naujos gatvės, formavusios stačiakampį planą. Miesto centre medinius pastatus po truputį keitė mūriniai. Gyvenamieji namai buvo pradėti statyti pagal standartizuotus tipinius projektus. Pradėti statyti dviaukščiai pastatai. Tiesa, visų užmojų Šiaulius paversti mūriniu miestu įgyvendinti nepavyko, nes perstatyti namus miestelėnai turėjo savo lėšomis. Pinigų trūko, tad siekiant sumažinti kaštus namai buvo statomi tik iš dalies mūriniai, t. y. fasadas mūrinis, o visa kita – iš medžio.

A. Tyzenhauzas visų savo planų Šiauliuose nespėjo įgyvendinti, nes 1780 m. buvo nušalintas nuo pareigų, bet jo pradėtas miesto plėtros procesas buvo nesustabdomas.

13. Antanas Tyzenhauzas (1733–1785 m.). Aut. Jozefas Holevinskis, XIX a. II p. Iliustracija iš laikraščio „Kłosy“, 1877 m. Nr. 637.

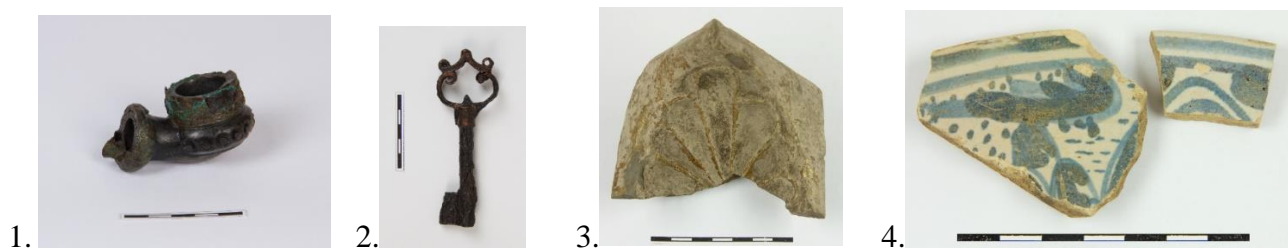
Šiaulių repartacijos įkūrimas. Šiauliai tampa administraciniu, teisminiu Žemaitijos centru. XVIII a. antroje pusėje ATR vykdytos administracinės reformos. 1775 m. buvo įkurta Šiaulių repartacija (t. y. teisminė, administracinė apygarda) ir į Šiaulius perkelti Žemaitijos pilies ir žemės teismai. Šiaulių repartacijai atiteko anksčiau Telšių ir Raseinių repartacijoms priskirti pavietai. Po naujos 1791 m. reformos Žemaitijoje buvo suformuotos trys repartacijos: Raseinių (su seimeliu vienuolių pijorų bažnyčioje), Šiaulių (su seimeliu Šiaulių parapijėje bažnyčioje) ir Telšių (su seimeliu Telšių bernardinų bažnyčioje). Kadangi bajorų seimeliai ATR neturėjo posėdžiams pritaikytų patalpų, dažniausia posėdžių vieta būdavo viena iš katalikų bažnyčių. Tad į dabartinę Šiaulių katedrą sugužėjus žemaičių bajorams, mieste gyvenimas ypač suaktyvėdavo.

1776 m. buvo padidintas į ATR Seimą renkamų Žemaitijos atstovų skaičius nuo 3 iki 6. Nuo Šiaulių repartacijos buvo renkami trys Seimo atstovai. Ko gero, labiausiai išgarsėjęs nuo Šiaulių repartacijos išrinktas Seimo narys buvo Rėkyvos dvaro savininkas Mauricijus Pranciškus Karpis, kuris aktyviai įsijungė į 1794 m. Šiauliuose prasidėjusį Tado Kosčiuškos vadovaujamą sukilimą, paskatindamas Šiaulių žemės bajorus paskelbti jungimosi prie sukilimo aktą¹⁷.

1789 m. buvo įkurtas naujoviškas pavieto savivaldos organas – Civilinė-karinė pavieto komisija, atstovaujama bajorų ir miestiečių. Pradėjo dirbti Šiaulių repartacijos civiliniai-kariniai bei ribų komisarai. XVIII a. kilstelėjo Šiaulius į regiono politinio centro vaidmenį – Šiauliai tapo Žemaitijos kunigaikštystės repartacijos centru.

1794 m. Tado Kosčiuškos sukilimas. Sukilimo pradžia Šiauliuose. Po antrojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo 1793 m. svetimų jėgų kontroliuojami Lenkijos ir Lietuvos gyventojai brandino troškimą gelbėti žlungančią valstybę ir ryžosi kovai už savo laisvę. 1794 m. kovo mėnesį Lenkijoje prasidėjo sukilimas, kuriam vadovavo patyręs karvedys, dalyvavęs JAV nepriklausomybės kare – Tadas Kosčiuška. Lietuvos teritorijoje sukilimas prasidėjo Šiauliuose, kur tuo metu buvo dislokuota I tautinės kavalerijos brigada. Balandžio 16 d. Šiauliuose buvo paskelbtas sukilimo aktas ir prasidėjo kovos. Į Šiaulius atvyko ir Lietuvos sukilėlių vadas Jokūbas Jasinskis. Sukilėliai skelbė kovojantys už „laisvę, lygybę ir nepriklausomybę“.

¹⁷ Akt powstania obywatelów Xstwa Zmudz: ziemi Szawelskiey, 1794 m. *Šiaulių „Aušros“ muziejus*, I-R 1397.

14. Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugomi archeologiniai radiniai iš Prisikėlimo aikštės bei centrinių Šiaulių miesto gatvių:

1. Molinė pypkės galvutė, rasta Tilžės g. 157.
2. Raktas, XVII–XVIII a.?, rastas Tilžės g. 157.
3. Karnizinio kampinio koklio fragmentas, XVII a., rastas Šiaulių senjojo miesto vietoje.
4. Glazūruotos lėkštės šukės, XVII–XVIII a., rastos Prisikėlimo a.

ŠIAULIAI XIX A.

1. **1830–1831 m. sukilimas Šiauliuose.**
2. **Šiaulių berniukų gimnazija – anticarinio pasipriešinimo židinys, įtakojęs lietuvių tautinį atgimimą ir nepriklausomos valstybės atkūrimą.**
3. **Šiaulių tapsmas pramonės miestu.**

1830–1831 m. sukilimas Šiauliuose. Sukilimas Lietuvos teritorijoje prasidėjo Raseiniuose, o 1831 m. kovo 29 d. 1 500 sukilėlių kariuomenė, vadovaujama Konstantino Herubavičiaus, Pranciškaus Šemetos (žr. iliustr. 15), Jono Goštauto ir kt. užėmė Šiaulius. Miesto ir apskrities valdymą perėmė sukilėliai. Buvo sudaryta civilinė 6 narių valdžia, vadovaujama E. Kovnackio, taip pat karinė valdžia iš 4 narių, vadovaujama K. Daujoto. Jie buvo pavaldūs apskrities sukilėlių viršininkui K. Herubavičiui. Šiaulių miestui valdyti ir tvarkai palaikyti buvo paskirtas karo komendantas. Tačiau caro kariuomenė, laikydama Šiaulius svarbiu strateginiu punktu, stengėsi juos atsiimti. Miestas sukilimo metais ėjo iš rankų į rankas. Į kovas dėl Šiaulių įsijungė ir po pralaimėtų mūšių dėl Vilniaus ir Kauno čia atvykę sukilėlių Antano Gelgaudo, Dezidero Adomo Chalpovskio, Francišeko Rolando ir kt. daliniai. Liepos 8 d. prasidėjo žutbūtinis mūšis. Nors sukilėliai net keletą kartų buvo prasiveržę iki turgavietės, tačiau miesto neužėmė. Caro kariuomenė, patyrusi didelių nuostolių, mūšį laimėjo. Šiaulių kautynėse dalyvavo didžiulės lietuvių ir lenkų sukilėlių pajėgos, čia kovojo daug garsių sukilėlių, tarp jų ir Emilija Pliaterytė. Tai buvo paskutinis jungtinių sukilėlių pajėgų mūšis, lemiamas smūgis pralaimint sukilimą. Pralaimėję sukilėlių pulkai buvo išsklaidyti. Po sukilimo laukė represijos, rusifikacija. Pradėta rūpintis į miestą atkelti rusų tautybės gyventojus, sudarant jiems palankias sąlygas. Tačiau ši politika mieste nebuvo efektinga. Ryžtas dar kartą kovoti už ATR atkūrimą užaugo kartu su nauja karta. 1863 m. kilo naujas sukilimas. Šis sukilimas Šiaulių mieste plačiau nepasireiškė, kadangi čia, pasimokius iš 1831 m. sukilimo klaidų, buvo sutelktos itin gausios carinės Rusijos kariuomenės pajėgos.

1.

2.

15. 1831 m. sukilimo Šiaulių apskrities sukilėlių vadai:

1. Konstantinas Herubavičius

François Le Villaino litografija pagal Émile'io Desmainsons piešinį (1832–1836 m.)

Trakų istorijos muziejus

2. Pranciškus Šemeta

François Le Villaino litografija pagal A. J. J. M. Devéria piešinį (1832–1836 m.)

Trakų istorijos muziejus

Šiaulių berniukų gimnazija. 1845 m. caro įsaku Gardino gubernijos Svisločiaus gimnaziją nutarta perkelti į Šiaulius. Surinkus lėšas ir pastačius pastatą, Šiaulių berniukų gimnazija (šiandien – Juliaus Janonio gimnazija) pradėjo veikti 1851 m. Planuota, kaip carinės ir rusifikacinės politikos vykdymo įrankis, gimnazija tapo priešingų idėjų sklaidos centru. Anticarinė veikla gimnazijoje reikėsi jau per 1863 m. sukilimą. Daug gimnazistų tapo sukilėliais – 1863 m. likusių mokyti ir baigusių gimnaziją sąraše – tik 5 pavardės. Gimnazijoje sklido nelegali, demokratines idėjas skleidžianti literatūra, vyko pagrindinė veikla. 1903–1904 m. slaptą lietuvių kalbos būrelį gimnazistams vedė tuo metu Šiauliuose gyvenęs Jonas Jablonskis. Iš jo kursų klausytojų išaugo ne vienas lietuvių kultūrai nusipelnęs žmogus (Viktoras Biržiška, Merkelis Račkauskas ir kt.).

Gimnazijoje mokėsi ir dirbo daug asmenybių, palikusių ryškų pėdsaką Lietuvos istorijoje, tiesusių kelius į nepriklausomą valstybę ir klojusių jos pamatus. 1886 m. čia savo kelią pradėjo vienas iš svarbiausių lietuvių tautinio atgimimo veikėjų Povilas Višinskis. 1870 m. gimnaziją baigė Petras Vileišis, vėliau pirmojo lietuviško legalaus laikraščio „Vilniaus žinios“ leidėjas. 1895 m. į gimnaziją įstojo broliai Biržiškos: Mykolas, Vaclovas, Viktoras, tapę Lietuvos visuomenės veikėjais, profesoriais. Čia mokėsi vienas iš žymiausių lietuvių filosofų Stasys Šalkauskis ir jo brolis teisės profesorius Kazys Šalkauskis. Gimnazija Lietuvai davė net keturis 1918 m. Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarus: Petrą Vileišį, Alfonsą Petrušį, Steponą Kairį, Mykolą Biržišką (vieną iš Akto teksto autorių).

Šiauliuose XIX a. atkreiptas dėmesys ir į mergaičių švietimą. Grafų Aleksandros ir Nikolajaus Zubovų iniciatyva 1898 m. mieste duris atvėrė naujai pastatyta mergaičių gimnazija (šiandien – Didždvario gimnazija).

XIX a. gimnazija buvo Šiaulių miesto ir apskrities švietimo, kultūrinio gyvenimo centru. Ji pritraukdavo į miestą mokslo trokštančius gyventojus, kurie čia besimokydami įgydavo ne tik išsilavinimą, bet dažnai išsinešdavo ir idėjas apie lietuviybę ir apie nepriklausomą Lietuvą, kurias savo tolimesniame gyvenimo kelyje stengėsi įgyvendinti.

16. Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarai – Šiaulių berniukų gimnazijos absolventai: Steponas Kairys, Mykolas Biržiška, Alfonsas Petrulis, Jonas Vileišis.

Šiaulių J. Janonio gimnazijos istorijos Jono Krivicko muziejus

Šiaulių tapsmas pramonės miestu. 1836–1858 m. pro Šiaulius buvo nutiestas Rygos–Tilžės plentas, tapęs magistralės Sankt Peterburgas–Prūsija dalimi, o 1871 m. ir Liepojos–Romnų geležinkelio linija. Tai itin pagerino prekybinių kelių sankryžoje įsikūrusio miesto susisiekimą ir sudarė sąlygas pramonės vystymuisi. Tuo metu Rusijos imperijoje panaikinus baudžiavą, į miestus, ieškodami pragyvenimo šaltinio, pradėjo atvykti nauji gyventojai. Mieste daugėjo ir žydų, kurių gyvenimą kaimuose cariniai įstatymai apribojo. Šiuo laikotarpiu vieni iš pirmųjų pramonės vystytojų mieste buvo grafai Zubovai, kurie savo valdose užsiėmė ne tik žemės ūkiu, bet kūrė ir pramonės įmones. Viena iš jų – dar XVII a. įkurtas alaus bravoras „Gubernija“, kurį Zubovai perstatė ir modernizavo. Gubernijoje taip pat veikė metalo liejimo ir apdirbimo gamykla bei pramoninis garo malūnas. Aleksandrijoje veikė plytinė ir koklių gamykla. Zubovų įmonių produkcija buvo gabenama į didžiuosius prekybinius centrus: Varšuvą, Maskvą, Sankt Peterburgą, taip pat pardavinėjama Kauno, Kuršo gubernijose ir kt.

Mieste pradėjo kurtis naujos įmonės ir naujos pramonės šakos. Pradėti statyti nauji, didžiuliai pramoniniai pastatai, į įmones, o tuo pačiu ir į miestą, atkeldavo to meto technikos naujovės. Vystėsi tarptautinė prekyba, ekonominiai ryšiai, įmonės importuodavo žaliavas iš įvairių užsienio šalių ir eksportuodavo savo produkciją. Šiauliuose vyravusias smulkias gamybines įmones XIX a. II p. keitė didelės ir gerai organizuotos: J. Podliašuko tabako fabrikas (1879 m.), M. Šapiro, V. Zivo muilo (1877 m.) įmonės, M. Iserlio tabako fabrikas (1883 m.), brolių Kaganų (1892 m.) įkurtas šokolado ir saldainių fabrikas. Didžiausios miesto pramonės šakos pradininku buvo Chaimas Frenkelis, atvykęs iš Ukmergės ir Šiauliuose įkūręs mažą odų perdirbimo dirbtuvėlę. Per keletą dešimtmečių ji išaugo į pasaulinio dydžio modernią pramonės įmonę (žr. 17 iliustr.), kurios produkcija buvo gaminama pagal naujausias to meto technologijas. Ch. Frenkelio sėkmė paskatino mieste kurtis ir kitas odų perdirbimo įmones – brolių Vulfo, Joselio ir Bencelio Nurokų (1898 m.), brolių Naumo ir Solomonio Choronzickių (1911 m.), Rogalinų (1894 m.) fabrikus. Kūrėsi ir kitos, smulkesnės, tačiau miesto gyvenimui itin reikšmingos, įmonės. Abelis Girša Eidelšteinas ir Mortchelis Karpesas 1863 m. įkūrė pirmąją fotoatleje, Faivušas Leivandas 1875 m. Šiauliuose įsteigė pirmąją spaustuovę.

Spartus pramonės vystymasis nulėmė, kad jau 1897 m. Šiauliai Kauno gubernijoje buvo antras miestas po Kauno pagal gyventojų skaičių. Mieste gyveno daugiau nei 16 tūkst. gyventojų. XIX amžius pakeitė Šiaulių veidą. Iš nedidelio provincijos miesto XIX a. pradžioje Šiauliai per šimtmetį tapo vienu iš stambiausių pramonės centrų Lietuvos teritorijoje.

17. Chaimo Frenkelio fabriko pastatai apie 1907 m.
Šiaulių „Aušros“ muziejus

ŠIAULIAI XX a.

1. **Didžiųjų Šiaulių gegužinių reikšmė Lietuvos valstybės atkūrimo procese.**
2. **„Šiaulių respublika“ ir Šiaulių savivaldos kūrimasis nepriklausomoje Lietuvoje.**
3. **XX a. I p. – Šiaulių kultūrinis intelektualinis aukso amžius.**
4. **Šiauliai – miestas Feniksas.**

Didžiųjų Šiaulių gegužinių reikšmė Lietuvos valstybės atkūrimo procese. Didžiosiose Šiaulių gegužinėse, kurių pirmoji buvo surengta 1899 m., o pati didžiausia – 1903 m., atgimė Lietuva. Per Didžiąją gegužinę, vykusią 1903 m., buvo pirmą kartą prabilta apie nepriklausomą Lietuvą, kaip apie politinę programą. Gegužinėse pirmąsias prakalbas pasakė būsimieji nepriklausomos Lietuvos valstybės kūrėjai ir žymieji kultūrininkai: Žemaitė, Jonas Jablonskis, Jonas Vileišis, Antanas Smetona ir kt. Gegužinės buvo akibrokštas rusų ir lenkų aplinkai, oficialiajai asimiliacijos politikai: viešas lietuviškos dvasios savitumo pasireiškimas, o drauge jaunos, drąsios lietuvių pasaulietinės inteligentijos kultūringumo bei orumo pademonstravimas. Ilgainiui susiformavo tam tikra Šiaulių gegužinių tradicija. Gegužinių dingstimi kultūrininkai ir visuomenės veikėjai niekuo nerizikuodami galėjo susiburti, aptarti aktualiausius klausimus, numatyti tolesnio darbo gaires. Vyko gyva idėjų kaita, nes Šiaulių gegužinėse lankydavosi svečių iš visos Lietuvos, atvažiuodavo lietuviai, studijuojantys Rusijos ir užsienio universitetuose, turintys kitokią intelektualinę dvasinę patirtį bei naujų sumanymų. Didžiosios gegužinės buvo organizuojamos studentams patogiu metu, per atostogas – daugiausia birželio mėnesio viduryje. Policijos ir valdžios pareigūnų budrumą neutralizuodavo autoritetingų Šiaulių krašto dvarininkų Zubovų, o vėliau ir Vytauto Janavičiaus, Vlodo Putvinskio pritarimas bei parama šioms „baisių litvomanų ir chlopu“ šventėms, jų solidarizavimasis su gegužinininkais. Gegužinės vykdavo įvairiuose Zubovų dvaruose – Aleksandrijoje (Lepšiuose), Bubiuose, Kairiuose, Andrijavoje ir kt. Taigi, laimingai susiklosčiusių aplinkybių dėka ir dėl palankios geopolitinės padėties, gegužinės sėkmingai diegė sąmoningos lietuviškos idėją, aktyvino visuomeninį mąstymą, organizavo sąjūdį, kurio konsoliduojantis centras anuomet buvo Šiauliai¹⁸. Tad Didžiosios Šiaulių gegužinės liudija Šiaulių krašto ypatingą reikšmę atsikuriančiai tautinei Lietuvos valstybei.

¹⁸ Striogaitė D. Garsiųjų Šiaulių gegužinių istorija ir P. Višinskis, *Antrieji Povilo Višinskio skaitymai*. Šiauliai: Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešoji biblioteka, 1992. Prieiga per internetą: <https://savb.lt/lt/krastičiai/povilas-visinskis/desimt-povilo-visinskio-skaitymu/antrieji-povilo-visinskio-skaitymai/d-striogaitė-garsiųjų-šiaulių-gegužinių-istorija-ir-p-visinskis/>. Žiūrėta 2023-09-15.

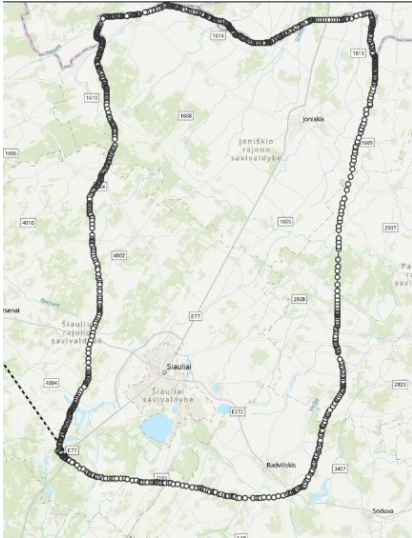
18. Didžiosios Šiaulių gegužinės, vykusios Aleksandrijos dvare 1913 m. birželio 9 d., afiša Šiaulių „Aušros“ muziejus

„Šiaulių respublika“ ir Šiaulių savivaldos kūrimasis nepriklausomoje Lietuvoje. „Šiaulių respublika“ – mažai kam girdėtas, tačiau Šiaulių kraštą išskirtiniu visoje Lietuvoje 1918–1919 m. daręs reiškinys. Tuo metu, kuriantis savivaldos institucijoms, ne viena savivaldybė nepaisė silpnos Lietuvos valdžios arba jos visai nepripažino. Tokios savivaldybės istoriografijoje yra vadinamos „republikomis“. „Šiaulių respublika“ buvo išskirtinė ir tuo, kad buvo pati didžiausia (žr. 19 iliustr.). Jai priklausė Šiaulių miestas ir apskritis. Šiauliai plačiai išgarsėjo ir pelnė „republikos“ vardą pirmiausia dėl to, kad apskrities taryba 1918 m. gruodžio 7 d. priėmė rezoliuciją, išreiškusią nepaklusnumą Lietuvos valdžiai ir siekį ją suformuoti iš naujo. Tuo metu kairieji politikai manė, kad Lietuvos valstybės taryba, kurioje daugumą sudarė dešinieji, yra susikompromitavusi dėl nuolaidžiavimų vokiečiams ir bandymo 1918 m. vasarą atkurti monarchiją. Siekdami, kad būtų sudaryta nauja Lietuvos valdžia, šiauliečiai buvo kategoriški: siūlyta netgi neleisti nė vieno vyro iš apskrities į organizuojamą Lietuvos kariuomenę, kol nebus įgyvendintas jų reikalavimas.¹⁹ „Šiaulių respublika“ yra reikšminga ne tik Šiauliams, bet ir visai Lietuvai, nes šiauliečiai, nepaklūsdami vietos valdžiai, siekė, kad Lietuvos valstybės taryba būtų suformuota demokratiškai, kad jos sudėtis atspindėtų politinių jėgų konfigūraciją. Dėl bolševizmo grėsmės tokia iniciatyva buvo ne tik sunkiai įgyvendinama, bet netgi pavojinga, tačiau tai rodo, kad šiauliečiai matė Lietuvą, kaip demokratinę valstybę.

Didžiojoje Lietuvoje savivalda kūrėsi parapijų pagrindu. Tuo tarpu šiauliškiai, įtakojami vietos socialdemokratų, ignoravo centrinės valdžios poziciją, kad savivaldos žemutine grandimi būtų laikomas parapijos komitetas. Ne tik Šiaulių, bet ir Utenos bei Rokiškio apskričių savivaldybių kūrimosi procesui ženklį įtaką padarė šiauliškis advokatas Kazimieras Venclauskis (žr. iliustr. 20), kuris parengė vietos savivaldybių nuostatus, reglamentuojančius apskrities savivaldybių sudarymą.²⁰

¹⁹ Sireika J. Šiaulių apskrities atkūrimas. Apskrities vadovai 1919–1940 m., *Šiaulių apskrities istorijos raida*. Šiauliai, 2004, p. 29.

²⁰ Vilčinskis J. *Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės*. Londonas, 1985, p. 114.

19. Apytikslės „Šiaulių respublikos“ ribos. Iš: Mačiulis D. Šiaulių apskrities istorijos fragmentai, *Šiaulių kraštas*, 1996-07-25.

20. Kazimieras Venclauskis 1916–1918 m. Šiaulių „Aušros“ muziejus

XX a. I p. – Šiaulių kultūrinis intelektualinis aukso amžius. XX a. I p. Šiauliai buvo miestas, kuriame telkėsi daugiausiai lietuvių intelektualų, čia plėtojusių kultūrinę ir švietėjišką veiklą. Kultūrinis gyvenimas amžiaus pradžioje sukosi apie 1908–1914 m. veikusią „Varpo“ draugiją. Lietuvių intelektualų telkimąsi mieste skatino dar 1851 m. įkurta Šiaulių berniukų gimnazija, Šiauliams ir visai Lietuvai išauginusi daugybę visuomenės ir kultūros veikėjų, tokių kaip Mykolas, Vaclovas ir Viktoras Biržiškos, Petras Vileišis, Alfonsas Petrusis, Steponas Kairys²¹ ir kt. Šiauliuose mokėsi netgi pasaulinio garso asmenybės, tokios kaip Algirdas Julius Greimas – semiotikos mokslo kūrėjas ir pradininkas, Olegas Truchanas – vienas žinomiausių Australijos gamtosaugininkų, garsi JAV aplinkos menininkė Aleksandra Zubovaitė-Kašubienė. Iš Šiaulių kilusios arba Šiauliuose mokslus baigusios asmenybės davė didelį postūmį Lietuvos valstybės atkūrimo procesui, tačiau, kita

²¹ Krivickas, Jonas. *Res non verba. Šiaulių berniukų gimnazijos – J. Janonio vidurinės mokyklos istorija (1851–1991)*. Kaunas: Šviesa, 1991.

vertus, atkūrus Lietuvos valstybę daug Šiaulių šviesuolių, tokių kaip M., V. ir V. Biržiškos, broliai Kazys ir Stasys Šalkauskiai, Petras Avižonis ir kt. išvyko į Lietuvos laikinąją sostinę Kauną, kur sudarė Aukštųjų kursų, peraugusių į Kauno universitetą, profesorių branduolį, kiti buvo įtraukti į valstybės administracinį aparatą. Nors Šiauliai neteko daug intelektualinių jėgų, mieste likę šviesuoliai sugebėjo kurti Šiaulių miesto kultūrinį gyvenimą taip, kad miestas puikiai įsiliejo į modernėjančią atkurtos Lietuvos kultūrinį peizažą. Dar 1920 m. pabaigoje Šiauliuose buvo įkurta „Kultūros“ bendrovė ne tik leidusi demokratinio pobūdžio knygas, bet ir atlikusi platų kultūros ir švietimo darbą, ypač pirmąjį pokario dešimtmetį. Ši bendrovė organizavo kultūros būrelius visoje Lietuvoje, kurie tapdavo apylinkių ir miestelių kultūros židiniais. Tarpukariu svarbiu kultūros centru tapo teisininko Pelikso Bugailišio iniciatyva 1923 m. įkurtas Šiaulių „Aušros“ muziejus (žr. iliustr. 21), davęs didelį postūmį Lietuvos kultūros paveldo išsaugojimui ir populiarinimui ir tapęs stambiausiu ir garsiausiu Lietuvos provincijos muziejumi. 1931 m. įkurtas Šiaulių dramos teatras – antrasis profesionalus teatras Lietuvoje. 1932 m., buvo įkurta „Putpelės“ draugija, kurios pagrindinis tikslas buvo per dainą ir meną populiarinti kultūrą ne tik Lietuvoje, bet ir už jos ribų²². Tad Šiaulių kultūra formavo ne tik Šiaulius, bet ir svariai prisidėjo prie visos Lietuvos kultūros pažangos.

21. Šiaulių „Aušros“ muziejaus pastatas Aušros alėjoje
Šiaulių „Aušros“ muziejus

Šiauliai – miestas Feniksas. Feniksas – mitinis paukštis, atgimstantis iš savo pelenų. Šis simbolis laikomas amžino atsinaujinimo, atgimimo simboliu. Šiauliai Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų metais patyrė didelių sugriovimų ir praradimų, per kuriuos miesto veidas nors ir pasikeitė, tačiau pats miestas išliko ir išsiplėtė. Šiaulių bažnyčios klebonas Petras Tarvainis dar XVII a. I p. rašydamas „Linksmą pasveikinimą“ naudojo Fenikso metaforą²³, kuri XX a. tapo realybe. Šiaulių miesto simbolis – Šiaulių katedra – po Antrojo pasaulinio karo, sudėtingomis sovietinės okupacijos sąlygomis atgimė tarsi Feniksas iš pelenų ir okupacijos metais toliau buvo ne tik Šiaulių, bet ir civilizuoto pasaulio simboliu. Ne kartą atgimė ir kitas Šiaulių simbolis – herbas. 1791 m. miestui suteiktas herbas, Rusijos imperijai okupavus Lietuvą, buvo nebenaudojamas, pasmerktas užmarščiai, bet tarpukariu buvo atgaivintas, Sovietmečiu – modifikuotas, o atkūrus nepriklausomybę – atkurtas ir autentiškas herbas. Šiaulių herbe vaizduojama Žemaitijos meška, Dievo apvaizdos akis ir

²² Ten pat. P. 180–183.

²³ *Šiaulių katedra: istorija, architektūra, dokumentiniai ir ikonografiniai šaltiniai*, sud: T. Butautis, V. Ulinskytė-Balzienė. Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejus, 2009, p. 44–57.

Stanislovo Augusto Poniatovskio, Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio, giminės simbolis.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- A. Tyzenhauzas. Pramonės reforma, Ramunės Zubrickienės interviu su R. R. Trimonienė, *Šiaulių naujienos*, 2016-09-20. Prieiga per internetą: <http://www.snaujienos.lt/siauliai-780/31760-a-tyzenhauzas-pramones-reforma.html>. Žiūrėta 2023-08-20.
- Akt powstania obywatelów Xstwa Zmudz: ziemi Szawelskiej, 1794 m. *Šiaulių „Aušros“ muziejus*, I-R 1397.
- Bumblauskas A., Bumblauskas M. *Žemaitijos krikštas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018.
- Gudavičius E. Šiaulių žemė ir jos vieta Lietuvos valstybėje XIII–XIV a., *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*, ats. redaktorius L. Mulevičius. Šiauliai, 1991, p. 13–15.
- Chaimo Frenkelio vila Šiauliuose. Lietuvos žydų istorijos liudijimai, sud. L. Preišegalavičienė, Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejus, 2021 m.
- Gudavičius E. *Mindaugas*. Vilnius, 1998.
- Gudavičius E. *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII a.* Vilnius, 1989.
- Jurgaitis R. Šiaulių žemė Viduramžiais. Sunaikintų pilių lokalizacijos problemos, *Darbai ir dienos*, 2005, t. 44, p. 63–81. Prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2005~1367151500693/J.04~2005~1367151500693.pdf>. Žiūrėta 2023-07-28.
- Kiaupa, Zigmantas. *Šiauliai XV-XVIII a.: Lietuvos mažųjų miestų raidos problemos*. Daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvos istorijos institutas, Vilnius, 1993.
- Kiaupienė J., Lukšaitė Ingė. *Lietuvos istorija. Veržli Naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588 metais*, t. 5., Vilnius: Baltos lankos, 2013.
- Krivickas J. *Res non verba. Šiaulių berniukų gimnazijos – J. Janonio vidurinės mokyklos istorija (1851–1991)*. Kaunas: Šviesa, 1991.
- Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tautų istorinėje sąmonėje*, sud. Trimonienė R., Šiauliai, 2007.
- Lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga per internetą: <http://www.lkz.lt/?zodis=%C5%A1iauly&id=25036740000>. Žiūrėta 2023-08-03.
- Lietuvos architektūros istorija*, II dalis. Vilnius, 1994 m.
- Mačiulis D. Šiaulių apskrities istorijos fragmentai, *Šiaulių kraštas*, 1996-07-25.
- Mindaugo knyga: istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*, parengė D. Antanavičius, D. Baronas, A. Dubonis, R. Petrauskas. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 191–196, 234–235, 244–246, 287–291, 299–300. Fragmentą apie Saulės mūšį iš senosios vokiečių kalbos vertė Pr. Žadeikis, tikslino R. Petrauskas.
- Pugačiauskas V. *XIX a. Lietuvos karinių dalinių istorija*. Vilnius, 2019.
- Račkauskas M. *Užrašai. Dvidešimt metų (1885–1905) Žemaitijos užkampy*. Vilnius, 2008.
- Sireika J. Šiaulių apskrities atkūrimas. Apskrities vadovai 1919–1940 m., *Šiaulių apskrities istorijos raida*. Šiauliai: Saulės delta, 2004.
- Sliesoriūnas G. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588 – 1733 metais), *Lietuvos istorija*, t. 6, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.
- Striogaitė D. Garsiųjų Šiaulių gegužinių istorija ir P. Višinskis, *Antrieji Povilo Višinskio skaitymai*. Šiauliai: Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešoji biblioteka, 1992. Prieiga per internetą: <https://savb.lt/lt/krastieciai/povilas-visinskis/desimt-povilo-visinskio-skaitymu/antrieji-povilo-visinskio-skaitymai/d-striogaite-garsiuju-siauliu-geguziniu-istorija-ir-p-visinskis/>. Žiūrėta 2023-09-15.
- Šiaulių ekonomijos kada tai karališkų stalavų gerybių (dvarų) istoriškas aprašimas nuo jos pradžios lyg įpusiai XIX šimtmečio su aprašimu Antano Tyzenhauzo darbų su jo paveikslu ir faksimile, parašė 1850 m. Mauricas Hryškėviče*. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, f. 267, b. 3709.
- Šiaulių herojai*, sud. Ulinskytė-Balzienė V., Kupscytė S., Ruškys Ž. Šiauliai.
- Šiaulių katedra: istorija, architektūra, dokumentiniai ir ikonografiniai šaltiniai*, sud. Tomas Butautis, Vilija Ulinskytė-Balzienė. Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejus, 2009.
- Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*, ats. red. L. Mulevičius. Vilnius, 1991 m.
- Tarvydas B. *Šiaulių bažnyčios kronika*. Mašinraštis, 1970. ŠAM, f.24, ap. 1, b. 1, l. 2.
- Tautavičius A. Šiaulių žemė ir Šiauliai (V–XV a. archeologijos duomenimis), *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*, ats. redaktorius L. Mulevičius. Šiauliai, 1991, p. 9–12.
- Trimonienė R. R. Vietos bendruomenės ir valdžios komunikacijos problemos XVII a. antroje pusėje (pagal Šiaulių ekonomijos pavyzdį), *Acta historica universitatis Klaipedensis: The unknown land of Žemaitija: the*

13th to the 18th centuries = Žemaitija – nežinoma žemė: XIII-XVIII amžiai. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2019, p. 195–218.

Trimonienė R. R. 230 metų magdeburginiams Šiauliams. Prieiga internete:

<https://www.siauliai.lt/lt/news/view/siauliams-laisvajam-miestui-230-metu>. Žiūrėta 2023-08-20.

Trimonienė R. R. 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija ir jos atgarsiai Šiaulių reparticijoje (pavieta), *Lietuvos bajoras*. 2021, Nr. 27, p. 47–51. Prieiga per internetą:

[https://www.lbks.lt/images/zurnalai/27/LietuvosBajoras2021\(27\)turinys.jpg](https://www.lbks.lt/images/zurnalai/27/LietuvosBajoras2021(27)turinys.jpg). Žiūrėta 2023-08-20.

Ulčinaitė, E., Jovaišas, A. *Lietuvių literatūros istorija. XIII–XVIII amžiai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 256.

Vilčinskis, J. *Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės*. Londonas, 1985.

Valentas S. *Šiauliai: vardas poezijoje ir vardo poezija*. Šiauliai, 1996, p. 3.

Vanagas A. *Lietuvos miestų vardai*. Vilnius, 2006, p. 234.

Памятная книжка Ковенской губернии на 1903 годъ, sud. K. Gukovskis. Kaunas, 1902 m.